

**Мавзу. Бизнес ва
тадбиркорлик
фаолияти .Рақобат ва
наrxнинг шаклланиши
2-маъруза машғулоти.**

РЕЖА

1. Рақобатнинг моҳияти ва объектив асослари, шакллари.
2. Монополия ва унинг турлари.
3. Нархнинг мазмуни, унинг вазифалари. Нарх турлари.
4. Ишлаб чиқариш харажатлари ва унинг таркиби.
5. Фойда ва рентабеллик.

Рақобат

Бу бозор субъектлари иқтисодий манфаатларининг тўқнашувидан иборат бўлиб, улар ўртасидаги юқори фойда ва кўпроқ нафлиликка эга бўлиш учун курашдир.

**Ишлаб чиқарувчилар
ўртасидаги рақобат**

Товарларни қулай шароитида ишлаб чиқариш, юқори нархларда сотиш ва бозордаги мавқеини мустаҳкамлаш орқали энг кўп фойда олишга қаратилади

**Ресурс эгалари
ўртасидаги рақобат**

Ўзларининг иқтисодий ресурсларини (капитал, ер, ишчи кучи) юқори нархларда сотиш орқали кўпроқ омилли даромадга эга бўлишга қаратилади.

**Истеъмолчилар
ўртасидаги рақобат**

Даромадларнинг мавжуд даражасида кўпроқ миқдордаги товарларни сотиб олишга, яъни сарфлаган пули эвазига кўпроқ нафлиликга эга бўлишга қаратилади.

*Рақобат кураши куйидаги
субъектлар ўртасида
амалга ошади*

**Сотувчи билан
сотувчи**

**Сотувчи билан
харидор**

**Ҳаридор билан
харидор**

Рақобатнинг асосий вазифалари

1

• тартибга солиш

2

• ресурсларни жойлаштириш

3

• инновацион вазифа

4

• мослаштириш

5

• тақсимлаш

6

• назорат қилиш.

Рақобат шакллари

РАҚОБАТ

Бозор ҳолатига
кўра

Юз бериш
характерига кўра

Миқёсига кўра

Усулига кўра

Эркин
мукаммал

Чекланган
нормукаммал

Ситихиял
и (ёввойи)

Тартибга
солинади
ган

Миллий
хўжалик

Жаҳон
хўжалиги

Нарх
воситаси

Нархдан
фойдалан
май

Тармоқ ичида

Тармоқ ўртасида

Рақобатнинг асосий турлари

Тармоқ
ичидаги
рақобат

Тармоқларар
о рақобат

ТАРМОҚ ИЧИДАГИ РАҚОБАТ

Бу

Бир тармоққа тегишли бўлган корхона
ва ташкилотлар ўртасидаги рақобатдир.

*Унинг
турлари*

**Эркин
рақобат**

**Монопо-
листик
рақобат**

**Олигопо-
листик
рақобат**

**Соф
МОНОПОЛИЯ**

Тармоқлараро рақобат

Бу- турли тармоқлар корхоналари ўртасида энг юқори фойда нормаси олиш учун олиб бориладиган курашдан иборат. Бундай рақобат фойда нормаси кам бўлган тармоқлардан фойда нормаси юқори тармоқларга капиталларнинг оқиб ўтишига сабаб бўлади.

*Монополия – монопол юқори
нархларни ўрнатиш ҳамда монопол
юқори фойда олиш мақсадида
тармоқлар, бозорлар ва яхлит
макроиқтисодиёт устидан
ҳуқуқронликни амалга оширувчи йирик
корхоналар (фирма,
корпорациялар)нинг бирлашмалари.*

Монополияларнинг асосий турлари

Бозорни қамраб олиш даражасига кўра:

- *Соф монополия*
- *Олигополия*
- *Монопсония*

Вужудга келиши сабаби ва тавсифига кўра:

- *Табиий монополия*
- *Легал (қонуний) монополия*
- *Сунъий монополия*

МОНОПОЛИЯЛАРНИНГ ИЖОБИЙ ТОМОНИ

Ижобий томонлар

у маълум тармоқларда нисбатан самарали амал қилади ва харажатларнинг тежалишига олиб келади

Монополист бўлмаган, майда, рақобатлашувчи соҳа корхоналарига нисбатан монополистик корхоналарда ишлаб чиқаришга илмий-техника тараққиёти ютуқларини жорий этиш учун кўпроқ рағбат ва имконият мавжуд бўлади.

Монополияларнинг салбий томонлари

ресурсларнинг оқилона тақсимланмаслиги

даромадлардаги тенгсизликнинг кучайиши

иқтисодий турғунлик ва фан-техника тараққиётининг
секинлашуви.

иқтисодиётда демократик ҳаракатларнинг тўсиб
қўйилиши

Сунъий монополистик бирлашмалар

Картел

Бир тармоқ тадбиркорлари ўртасидаги нархлар, маҳсулот сотиш бозорлари, ишлаб чиқариш умумий ҳажмидаги уларнинг улушлари, маҳсулот ўлчамлари ва шу ҳақидаги келишув

Синдикат

Бир тармоқ тадбиркорлари томонидан ортиқча рақобатни бартараф қилиш, барқарор фойда олиш мақсадида маҳсулот сотишнинг бирлаштирилиши

Консорциум

Тадбиркорларнинг йирик молиявий операцияларини биргаликда амалга ошириш мақсадида бирлашув

Концерн

Қатнашиш тизими орқали корхоналарни назорат қилувчи кўп тармоқли ҳиссадорлик жамияти

**Ўзбекистонда «Монопол фаолиятни
чеклаш тўғрисида»ги қонун
(1992 йил, август)**

Бозорда атайлаб тақчиллик ҳосил қилиш

Нархларни монополлаштириш

*Рақобатчиларнинг бозорга кириб боришига тўсқинлик
қилиш*

Рақобатнинг гирром усуллари кўллаш

Ман этилади

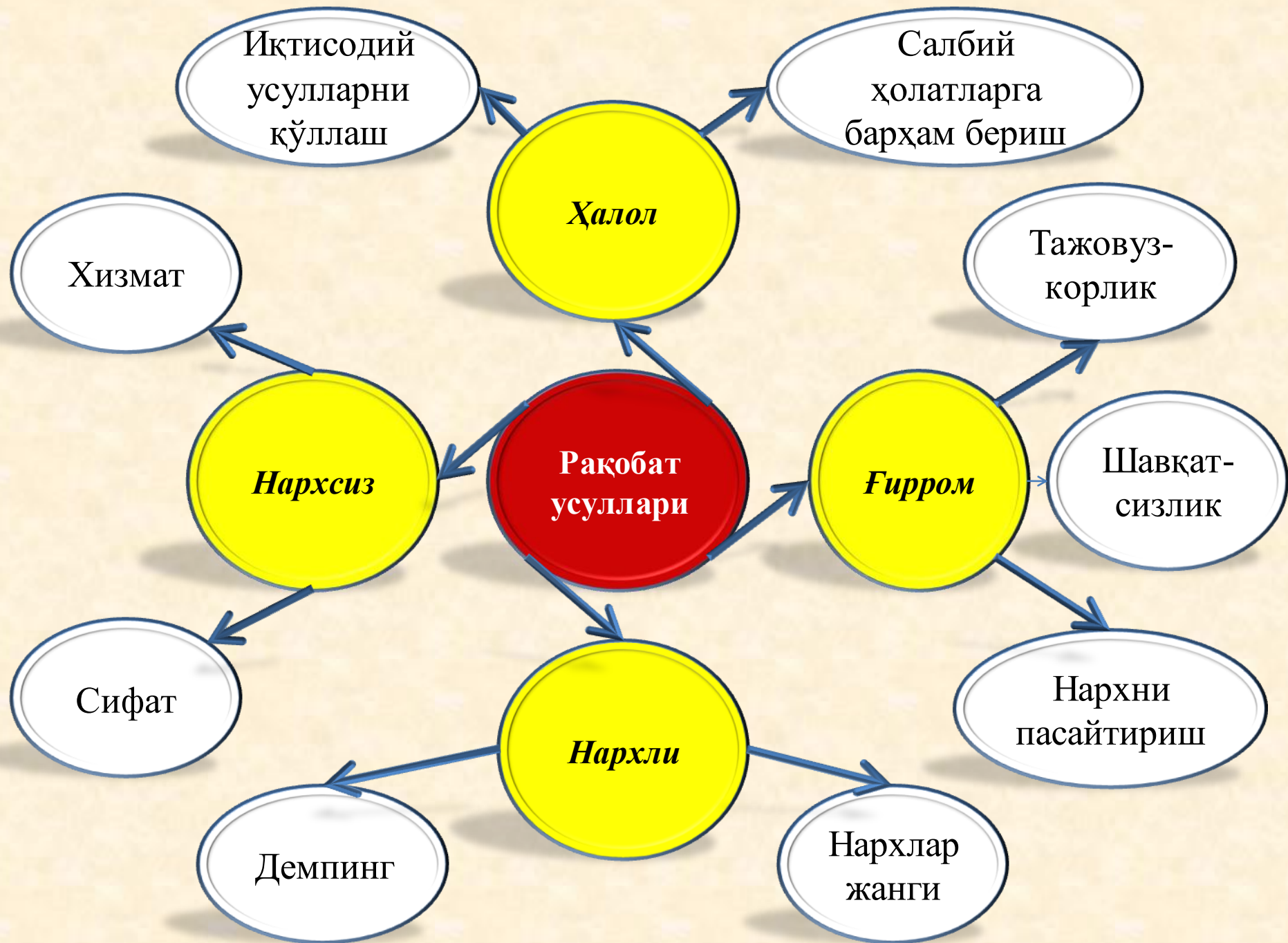
Ўзбекистонда монопол мавқега эга бўлган корхоналарни Давлат реестрига киритиш мезонлари

**Озиқ – овқат
маҳсулотлари учун**

*Агар корхона ишлаб
чиқарган муайян
маҳсулотлар
бозордаги шу турдаги
маҳсулотнинг 20 %
идан ортиқ бўлса, бу
корхона
монополистик
корхона сифатида
Давлат реестрига
киритилади.*

**Бошқа
товарлар**

*Агар корхона ишлаб
чиқарган муайян
маҳсулотлар
бозордаги шу турдаги
маҳсулотнинг 35%
идан ортиқ бўлса, бу
корхона
монополистик
корхона сифатида
Давлат реестрига
киритилади.*

Нарх ёрдамида рақобатлашиш

Нархлар жанги

Бунда йирик ишлаб чиқарувчилар рақибларини тармоқ (бозор)дан сиқиб чиқариш учун товарларига нархларини вақти-вақти билан ва узоқ муддат пасайтириб туради

Демпинг нархларни қўллаш

Бунда миллий ишлаб чиқарувчилар ўзларининг товарларини бошқа мамлакатларга ички бозордаги нархлардан, айрим ҳолларда таннархдан ҳам паст бўлган нархларда чиқаради.

Нархлардан чегирма қилиш

Бунда товар нархларидан муаян фоизда чегирма қилинади

Имтиёзли нархларни қўллаш

Бунда харид ҳажмини кўпайтириб борган истеъмолчиларга рағбатлантирувчи имтиёзли (пасайиб борувчи) нархлардан фойдаланилади.

Асосий товарлар нархига бошқа товарлар қийматини киритиш

Бунда асосий товарлар харид қилинганда уларда бошқа товарларни ҳам қўшиб бериш кўзда тутилади.

Нархсиз рақобатлашиш

Товар сифатини табақалаштириш – бир хилдаги эҳтиёжни қондирадиган ва бир турга мансуб бўлган товарлар турлича истеъмол хоссасаларига эга бўлади.

Товарларни кредитга сотиш – товарлар нисбатан ортиқча бўлган шароитида ишлаб чиқарувчи ўз товарларини нархини кечиктириб тўлаш шарти билан сотиб, рақибаларидан устун келиши мумкин.

Сотиш вақтида ва кафолатланган муддатда текин сервис хизмати кўрсатиш.

Маркетинг – унинг воситасида маҳсулот ишлаб чиқариш ва сотиш жараёнини талабга мослаштиришга ҳаракат қилинади.

Реклама, товар белгилари, фирма муҳирлари ҳамда қадоқлаш усуллари товарлар жозибadorлигини ошириш ва сотиш хажмининг кўпайишини рағбатлантиришнинг муҳим йўллари ҳисобланади.

Нархларнинг турлари

1.

• Улгуржи нарх

2.

• Шартнома нарх

3.

• Чакана нарх

4.

• Чегараланган нарх

5.

• Дотацияланган нарх

6.

• Демпинг нарх

7.

• Нуфузли нарх

8.

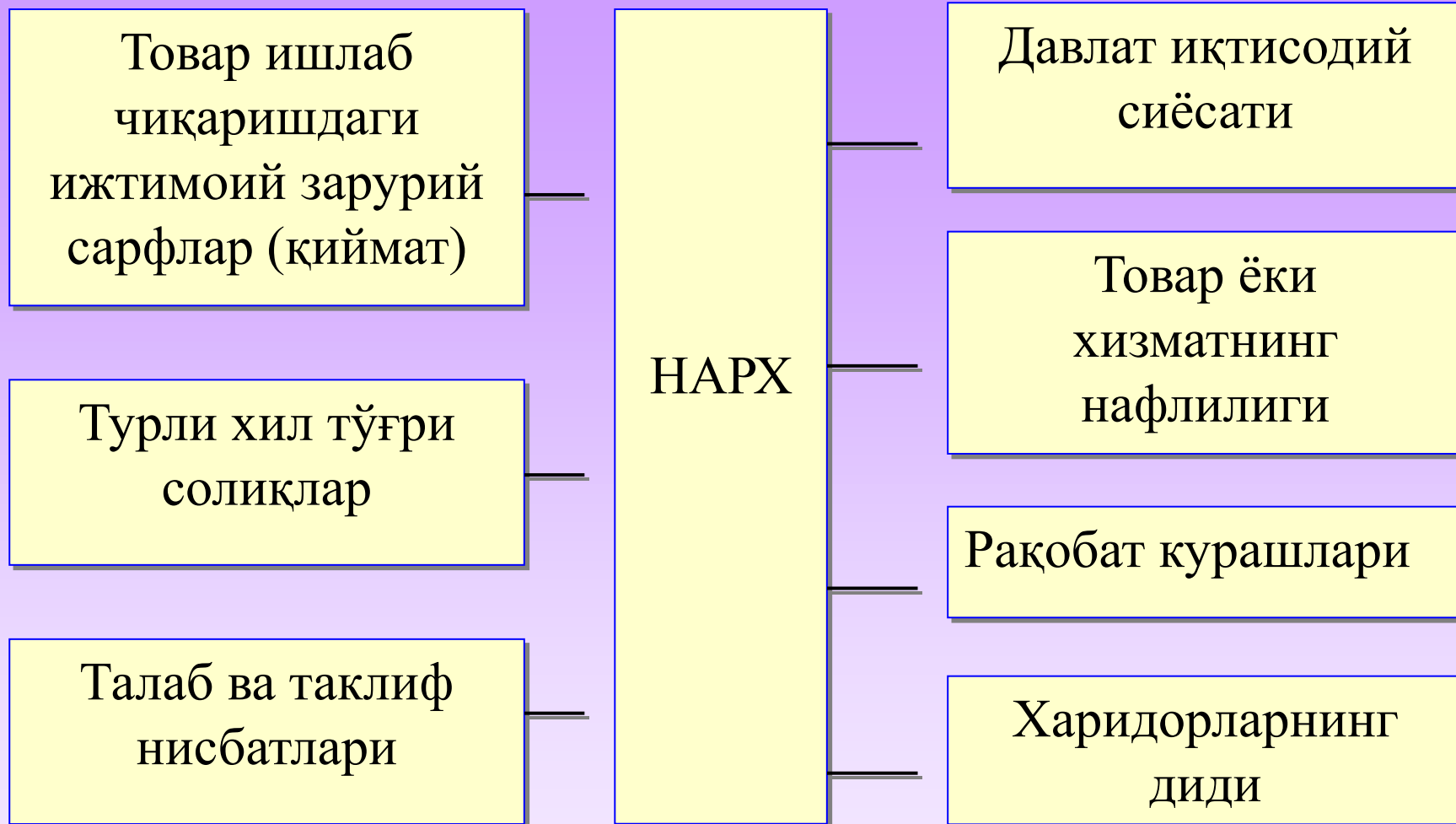
• қатъий (стандарт) нарх

9.

• ўзгарувчан нарх

10.

• Эркин бозор нархи

Нархнинг
вазифалари

```
graph TD; A[Нархнинг вазифалари] --- B[Мувозанатликни таъминлаш вазифаси]; A --- C[Қийматни ҳисобга олиш вазифаси]; A --- D[Тартибга солиш вазифаси]; B --- E[Рақобат воситаси вазифаси]; C --- F[Ижтимоий ҳимоя вазифаси];
```

Мувозанатликни
таъминлаш
вазифаси

Қийматни
ҳисобга олиш
вазифаси

Тартибга
солиш
вазифаси

Рақобат
воситаси
вазифаси

Ижтимоий
ҳимоя вазифаси

Нархларни эркинлаштириш босқичлари

1992 йилнинг бошида

- нархларни эркинлаштиришнинг дастлабки босқичи

1993 йил

- Нархларни эркинлаштиришнинг кейинги босқичида

1994 йил октябрь-
ноябрь

- Нархларни эркинлаштиришнинг навбатдаги босқичи

Ерга эгалик қилиш ва ундан
фойдаланиш билан боғлиқ бўлган
муносабатлар **аграр муносабатлар**
дейилади.

ЕРНИНГ ИҚТИСОДИЙ РЕСУРС СИФАТИДА ҲУСУСИЯТЛАРИ

Ер хўжалик юритиш объекти

Ернинг миқдори ўзгармас

Ерни жойдан жойга кўчириб бўлмайди

Ер таклифи ноэластик

**Ердан ташқарида фаолият юритиб
бўлмайди**

ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИДА ТАКРОР ИШЛАБ ЧИҚАРИШНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ

• Қишлоқ хўжалигида ер асосий ишлаб чиқариш воситаси

• Қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришнинг натижаси ернинг ҳосил бериш қобилиятига боғлиқ

• Қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш жараёни тирик организмлар билан бевосита боғлиқ

• Қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш жараёнида иқтисодий қонунлар билан бирга табиат қонунлари амал қилади

• Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши мавсумий характерга эга

• Қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш вақти ва иш даври ўртасида катта фарқ мавжуд

Ердан
фойдаланганлик
учун унинг эгасига
тўланадиган хақ
рента дейилади

РЕНТА ТУРЛАРИ

МУТЛОҚ РЕНТА
ДИФФЕРЕНЦИАЛ РЕНТА
МОНОПОЛ РЕНТА
УНДИРМА САНОАТДА РЕНТА
ҚУРИЛИШ УЧАСТКАСИДА РЕНТА

МУТЛОҚ РЕНТА

ДИФФЕРЕНЦИАЛ РЕНТА

МОНОПОЛ РЕНТА

УНДИРМА САНОАТДА РЕНТА

ҚУРИЛИШ УЧАСТКАСИДА РЕНТА

***Мутлоқ ёки абсолют
рента ер ва бошқа
табиий ресурслардан
фойдаланганлик учун
тўланадиган хақ***

***Монопол рента алохида
табий иқлим шароитига
эга бўлган, ўта ноёб
махсулотлар
етиштирадиган ерлардан
тўланадиган хақ.***

Дифференциал рента – ер майдонларининг унумдорлигидаги ва жойлашган жойидаги фарқлар натижасида вужудга келадиган қўшимча соф даромад

**Дифференциал
рента I**

Ерларнинг табиий унумдорлиги фарқлари натижасида вужудга келадиган қўшимча соф даромад

**Дифференциал
рента II**

Ерларнинг иқтисодий унумдорлигини ошириш натижасида вужудга келадиган қўшимча соф даромад

Дифференциал рента I нинг ҳосил бўлиши

Ер участкаси	Ижтимоий ишлаб чиқариш харажатлари (сўм),	Ўртача фойда (сўм)	Ижтимоий қиймат (сўм)	Ялпи маҳсул от (тонна)	Маҳсулотнинг индивидуал қиймати (сўм)	Ижтимоий қиймат бозор нархи (сўм)	Ялпи сотилган маҳсулот (сўм)	Дифференциал рента I (сўм)
А	8000	2000	10000	20	500	500	10000	-
Б	8000	2000	10000	25	400	500	12500	2500
В	8000	2000	10000	30	333	500	15000	5000

Дифференциал рента II нинг ҳосил бўлиши

Ишлаб чиқариш даври	Ишлаб чиқариш харажатлари (сўм)	Ялпи маҳсулот (тонна)	1 тонна маҳсулотнинг индивидуал қиймати (сўм)	1 тонна маҳсулотнинг ижтимоий қиймати (сўм)	Сотилган маҳсулот суммаси сўм	Қўшимча маҳсулот, яъни дифференциал рента II, (сўм)
Биринчи йил	10000	20	500	500	10000	-
Иккинчи йил	15000	40	375	500	20000	10000

САНОАТИДА РЕНТА

Қазилма бойликларининг қиймати, заҳиранинг ҳажми ва қазиб олиш харажатларидаги фарқлар натижасида вужудга келади.

ҚУРИЛИШ УЧАСТКАСИДА РЕНТА

Қурилиш участкаларининг жойлашган жойи, эгалланган ер майдони ва коммуникация воситалари билан таъминланганлигидаги фарқ натижасида вужудга келади.

ИЖАРА МУНОСАБАТЛАРИ

Мулқдан хақ тўлаш шарти билан маълум муддат фойдаланиш юзасидан келиб чиқадиган муносабатлар ижара муносабатларидир.

Ижара ҳақи-таркибан ўз ичига ер рентаси (R), ер участкасида мавжуд бўлган асосий капиталлар амортизацияси (A) ва ерга сарфланган капитал учун фоиз тўловларини (r) олади.

$$\text{Ижара ҳақи} = R + A + r$$

Агросаноат интегратсияси – қишлоқ хўжалиги унинг маҳсулотини қайта ишловчи, истеъмолчига етказиб берувчи ва тармоққа хизмат қўрсатувчи туташ тармоқлар ўртасидаги ишлаб чиқариш ҳамда хўжалик алоқаларининг ўзаро яқинлашиб, бир-бирига қўшилиб бориш жараёнидир.

Агробизнес – бу тадбиркорлик
фаолиятининг қишлоқ хўжалиги
соҳаларидаги шакли.

Агробизнес турлари:

Фермер ва деҳқон хўжаликлари.

Агрофирмалар

Агросаноат бирлашмалари

Агросаноат комбинатлари

Қўшма корхоналар (аграр соҳадаги)

*Агросаноат мажмуасини ислоҳ қилиш куйидаги
принципларга асосланиши лозим:*

Қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг асосий масалалари давлат аграр сиёсатини тасирида ҳал қилинади

Қишлоқ жойларидаги давлат корхоналарини ишлаб чиқариш воситаларига жамоа ва хусусий мулкчиликка асосланган хўжаликлар тузган ҳолда қайта қурилади

Ерга давлат мулкчилигини қатий равшда таъминлаш унга хусусий мулк бўлишига йўл қўймаслик

Қишлоқ хўжалиги маҳсулоти ишлаб чиқарувчиларда мулк эгаси ҳиссасини яратиш, уларни ўз меҳнати натижаларига эга бўлишлигини таъминлаш;

Моддий рағбатлантириш ҳиссини ривожлантириш ва ҳаказо.